

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.17>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Скарга П.Ю.,
*студентка 4-го курсу бакалаврату 5-ї групи
факультету приватного права та підприємництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Скарга П.Ю. Деякі проблеми правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні.

Стаття присвячується аналізу проблем правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні. Основним завданням статті є визначення порядку проходження альтернативної служби в Україні, окреслення основних законодавчих прогалин в регулюванні невійськової служби, визначення проблем тлумачення нормативних приписів судами та пошук шляхів розв'язання цих проблем. На підставі аналізу положень Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та інших нормативно-правових актів, практики Європейського суду з прав людини та національних судів авторка вносить пропозиції стосовно вдосконалення правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні. Зроблено висновок, що задля заповнення прогалин у нормативно-правовому регулюванні альтернативної служби доцільно вжити такі кроки: а) привести положення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у відповідність до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (вимагається заміна поняття «строкової військової служби» на «базову військову службу»); б) уточнити можливість пропуску особою строку подання заяви про направлення на альтернативну службу з поважних причин; в) конкретизувати, розтлумачити зміст поняття «істинності релігійних переконань». Відзначено факт наявності практичних складнощів, пов'язаних із доведенням особою правдивості релігійних переконань. У зв'язку із цим вбачається доцільним перевести законодавчі положення із суб'єктивної площину у більш об'єктивну. Це можна зробити шляхом, зокрема: заміни умови щодо підтвердження істинності переконань на вимогу підтвердження активної участі у діяльності релігійної громади (це дозволить оцінити не суб'єктивне ставлення особи до певних релігійних поглядів, а її фактичну залученість у «релігійне життя») / встановлення конкретних критеріїв, які будуть враховуватись уповноваженими на те суб'єктами при оцінці правдивості релігійних переконань відповідної особи.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба, військовий обов'язок, військова служба, правовий режим воєнного стану, свобода релігії, свобода віросповідання.

Skarha P.Yu. Some issues of legal regulation of alternative (non-military) service in Ukraine.

The article analyzes the problems of legal regulation of alternative (non-military) service in Ukraine. The main objective of the article is to determine the procedure of serving alternative service in Ukraine, to outline the main gaps in laws on the regulation of non-military service, to identify the problems of interpretation of regulatory prescriptions by courts and to find ways of solving these problems. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Law of Ukraine «On Alternative (Non-military) Service», the Law of Ukraine «On General Military Duty and Military Service» and other legal acts, case law of the European Court of Human Rights and national courts, the author makes proposals for improving the legal regulation of alternative (non-military) service in Ukraine. The author concludes that in order to fill the gaps in the legal regulation of alternative service, the following steps should be taken: a) to bring the provisions of the Law of Ukraine «On Alternative (Non-military) Service» in line with the provisions of the Law of Ukraine «On General Military Duty and Military Service» (it is required to

replace the concept of «conscript military service» with «basic military service»); b) to clarify the possibility of a person missing the deadline for submitting an application for alternative service for valid reasons; c) to specify and clarify the meaning of the concept of «truth of religious beliefs». The author notes that there are practical difficulties associated with proving the truthfulness of religious beliefs by a person. In this regard, it seems advisable to transfer the legislative provisions from the subjective plane to a more objective one. This can be done by, among other things: replacing the condition of confirming the truth of beliefs with the requirement to confirm active participation in the activities of a religious community (this will allow assessing not the subjective attitude of a person to certain religious views, but his or her actual involvement in «religious life») / establishing specific criteria to be taken into account by authorized entities when assessing the truth of religious beliefs of a person.

Key words: alternative (non-military) service, military duty, military service, legal regime of martial law, freedom of religion, freedom of worship.

Постановка проблеми. За сучасних умов до питання можливості проходження альтернативної (невійськової) служби прикуто неабияку увагу громадян України, громадських діячів, правозахисників, науковців, експертів та ін. Це зумовлено тим, що для значної частини громадян України віра – дуже важливий аспект життя: вона формує їх світогляд, цінності, визначає основні духовні орієнтири. Проте з моменту введення воєнного стану на території України відбулось зіткнення двох суттєвих складових життя багатьох людей: з однієї сторони – громадянського обов'язку захисту Батьківщини та проходження військової служби, а з іншої – внутрішніх переконань, що не дозволяють особі брати безпосередньої участі у бойових діях. Відповідно, перед державою постало складне завдання – забезпечення балансу між необхідністю захисту держави в умовах збройної агресії проти України та повагою до особистих переконань осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання альтернативної (невійськової) служби у своїх дослідженнях розробляли Ю.П. Битяк, О.В. Білаш, С.Р. Вандьо, Т.О. Карабін, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, А.О. Селіванов, Л.В. Ярмол, С.А. Федчишин та ін. Водночас, доводиться констатувати, що низка правових аспектів проблеми все ще залишаються малодослідженими, а існуючі наукові висновки та пропозиції потребують уточнення та перегляду в умовах воєнного стану. Ці обставини і зумовлюють постановку **завдань цієї наукової статті**, що полягають у аналізі деяких проблем правового регулювання альтернативної (невійськової) служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Право на альтернативну (невійськову) службу закріплено у ст. 35 Конституції України (далі – Конституція). У згаданій статті зазначено, що коли дотримання військового обов'язку громадянина суперечить його релігійним переконанням, здійснення такого обов'язку має бути замінено на альтернативну (невійськову) службу [2]. Таким правом наділяються громадяни України за одночасного існування таких умов: реалізація військового обов'язку не відповідає релігійним переконанням особи, членство відповідної особи у діючій згідно із законами України релігійній організації, віровчення якої не дозволяє користуватись зброєю (до них належать: Євангельські християни, Адвентисти сьомого дня, Покутники, Товариство Свідомості Крішни та ін. [3]).

Серед основних нормативно-правових актів, що регулюють особливості організації та здійснення альтернативної (невійськової) служби в Україні: Конституція України від 28.06.1996 р., Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р., Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 10.11.1999 р. та ін.

На альтернативну службу скеровуються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу, персонально заявили про неможливість її проходження у зв'язку з несумісністю з їхніми релігійними поглядами та навели документальні (або інші) підтвердження справжності власних переконань [5]. Звідси ж постає доволі проблематичне питання щодо способу доведення особою істинності своїх поглядів, і в пошуках відповіді на відповідне запитання, на мою думку, доцільно звернутись саме до судової практики. Наприклад, Миколаївський окружний адміністративний суд у своїй постанові від 25.09.2017 р. звернув увагу на те, що такий предмет доказування, як істинність релігійних переконань, має свої особливості, адже його дослідження не може здійснюватись за загальними правилами. При цьому, релігійну віру слід тлумачити як

впевненість особи в існуванні нематеріальної реальності, процесів, явищ, походжень на підставі власних суб'єктивних переконань. Відтак факт наявності в особи певних релігійних переконань може бути доведений лише висловленням цієї особи, сформульованим у відповідній заяві. Така заява – єдиний, можливий, достатній, необхідний доказ для доведення правдивості релігійних уявлень особи. Натомість засоби та методи матеріального світу не можуть спростувати істинність поглядів такої особи [4].

Проте, порушуючи питання про необхідність доведення справжності релігійних переконань, важливо також розглянути практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), адже національні суди зобов'язані використовувати як Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, так і практику ЄСПЛ як джерело права [7]. Проаналізувавши рішення ЄСПЛ, можна дійти висновку, що він підтримує підхід, відмінний від того, що був згаданий вище: наприклад, у своєму рішенні в справі «Костеський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» («*Kosteski v. The Former Yugoslav Republic Of Macedonia*») від 5 квітня 2005 року ЄСПЛ зауважив, що якщо закон встановлює привілеї / спеціальні винятки для членів певної релігійної громади, то не буде вважатись порушенням права особи на свободу релігії висунення відповідній особі вимоги надати певний рівень обґрунтування своєї приналежності до цієї громади (у наведеній справі ЄСПЛ не визнав порушенням дії відповідача, що полягали в перевірці відповідності змісту та форми релігійних переконань особи змісту та формі мусульманського віровчення, наприклад, шляхом визначення того, чи знає особа основні й найважливіші догмати релігії, опитування щодо способу приєднання до мусульманської віри тощо [11]).

У цілому, ознайомившись з рішеннями як ЄСПЛ, так і національних судів, вважаю за можливе виділити такі варіанти доведення істинності релігійних переконань: надання особою заяви про направлення на проходження альтернативної служби; надання довідки з відповідної релігійної організації; надання фотографій, датованих різними роками, на яких зображена відповідна особа з іншими членами релігійної громади на спільних святах, інших заходах [14]; засвідчення істинності релігійних переконань іншими особами (наприклад, наставником релігійної громади, іншими членами релігійної спільноти, особами, що безпосередньо спостерігали за релігійною практикою громадянина тощо); розкриття особою ключових настанов релігії (основних принципів, догматів, філософії; розкриття особою своєї «історії віри» (коли вона прийняла віру, місце прийняття віри, що спонукало до прийняття віри) тощо. При цьому, перевіряючи щирість релігійних переконань громадянина уповноважені органи мають дотримуватись поряд з іншими таких принципів як: недопущення дискримінації, завідомо упередженого ставлення до певних релігійних переконань, повага до поглядів особи, об'єктивність (використання різних джерел інформації при аналізі істинності переконань, врахування як поточних, так і минулих проявів релігійних переконань, аналіз послідовності та узгодженості в «історії віри» особи).

Коротко зупинимось на процедурі. Якщо громадянин виявив бажання проходити альтернативну службу, він має звернутись впродовж двох календарних місяців до початку періоду здійснення призову на строкову військову службу до місцевої державної адміністрації з мотивованою письмовою заявою. Далі, місцева державна адміністрація визначає дату засідання, на якому буде вирішуватись питання щодо можливості направлення громадянина на проходження альтернативної служби, повідомляє відповідну особу про обрану дату. У разі прийняття рішення на користь заявника, громадянину надається визначена у направленні робота (а також у випадку віддаленості місця проходження альтернативної служби від місця проживання особи – обладнане тимчасове житло) [5].

Не можна також оминати увагою таке важливе питання, як можливість обмеження права особи на свободу світогляду й віросповідання в умовах воєнного стану (зокрема це стосується права на проходження альтернативної служби). Для аналізу відповідного питання доцільно звернутись до норм Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Співставивши положення про свободу релігії, закріплені у Конституції України і Конвенції, можна зробити наступні висновки: Конституцією України передбачено, що право на свободу світогляду й віросповідання може обмежуватись законом тільки з метою охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення / захисту прав й свобод людей [2]. Натомість ст. 9 Конвенції висуває що одну вимогу – такі обмеження мають бути необхідними у демократичному суспільстві [1]. Варто також наголосити на тому, що перелік обмежень, зафіксований у ст. 9 Конвенції – вичерпний, і такі обмеження необхідно тлумачити чітко. Вдаватись до відповідних

обмежень можна тільки з переконливих і нездоланних підстав. При цьому, держава має невеликі межі для самостійної оцінки в даних питаннях. До того ж, застосовані обмежувальні заходи мають бути передбачені достатньо доступним законом, наслідки застосування якого є передбачуваними (у законі має бути чітко сформульовано, які існують причини, підстави для відмови).

Для вирішення питання про наявність / відсутність порушення ст. 9 Конвенції, ЄСПЛ застосовує такий «трискладовий тест»: 1) перевірка того, чи передбачено національним законом можливість такого втручання; 2) визначення того, чи мало легітимну мету таке втручання (у даному випадку такими цілями можуть вважатись лише: охорона громадського порядку, здоров'я або моралі, інтереси громадської безпеки, захист прав і свобод інших осіб); 3) визначення того, чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві. У контексті останнього складника важливо проаналізувати два фактори. По-перше, чи відповідають обмеження нагальній суспільній потребі. По-друге, чи є обмеження пропорційними їх легітимній меті: при цьому, важливо брати до уваги всі обставини справи, визначити те, чи є наведені уповноваженими органами причини втручання належними та достатніми, чи узгоджуються норми, застосовані такими органами, з принципами, закріпленими у Конвенції, чи оцінили уповноважені суб'єкти належним чином всі факти) [10].

З моменту введення на території України правового режиму воєнного стану національними судами було розглянуто чимало справ з приводу визнання відмов у переведенні на альтернативну службу незаконними. Взагалі, можливість обмеження права на альтернативну службу передбачена положеннями Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»: у ст. 1 зазначеного Закону закріплено, що відповідні обмеження є можливими в період дії воєнного чи надзвичайного стану (але з визначенням строку таких обмежень) [5]. Проаналізувавши відповідну судову практику, можна дійти висновку, що суди дотримуються різних позицій при розгляді подібних справ. Наприклад, Івано-Франківський окружний адміністративний суд у рішенні від 14.06.2024 р. відмовив у задоволенні позовних вимог особи, що полягали в покладенні на Верховинську районну військову адміністрацію обов'язку направити відповідну особу на проходження альтернативної (невійськової) служби. Суд мотивував це рішення тим, що чинним законодавством не передбачено права на проходження альтернативної служби діючим військовослужбовцям, яких було призвано під час мобілізації [12].

У свою чергу, Черкаський окружний адміністративний суд у своєму рішенні від 03.06.2024 року посилається на п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (зазначений пункт було виключено на підставі Закону № 3633-IX; було закріплено можливість обмеження альтернативної служби на територіях країни, де діє правовий режим воєнного стану, якщо відповідний захід передбачено указом Президента України про введення воєнного стану (далі – Указ) [9]). Далі, відповідно, суд звернувся до Указу Президента України. Пунктом 3 Указу визначено, що внаслідок запровадження воєнного стану можуть вводиться обмеження конституційних прав й свобод людини та громадянина, передбачених ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [6]. При цьому, переліченими статтями не охоплене право на проходження альтернативної служби, тому суд дійшов висновку, що право на втручання у свободу сповідувати свою релігію або переконання, шляхом відмови у заміні виконання військового обов'язку альтернативною службою, не передбачено національним законодавством [15].

Натомість Святошинський районний суд міста Києва (рішення від 05.04.2024 р.) визначив, що законом справді передбачено, що в умовах правового режиму надзвичайного чи воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження права осіб на проходження альтернативної служби. Проте суд акцентує на тому, що обмеження проходження альтернативної служби й відмова в її проходженні – вислови, зміст яких не є тотожним, адже «обмеження проходження» стосується тільки тих осіб, що відбувають (виконують) альтернативну службу [13].

З огляду на викладене, актуальність проблеми вдосконалення правових засад альтернативної служби викликана тим, що на нормативному рівні недостатньо врегульовано окремі нюанси її проходження. А це, в свою чергу, може призводити до того, що громадяни, які виявлять бажання проходити альтернативну службу, перебуватимуть у невизначеному правовому становищі: не розумітимуть змісту положень правових актів, наслідків їх застосування. Тож, вбачаю такі прогалини в регулюванні проходження альтернативної служби.

По-перше, ст. 11 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» закріплено перелік підстав для відмови особі в направленні на альтернативну службу. Одна з таких підстав – несвоєчасне подання заяви про направлення на альтернативну службу. При цьому, у зазначеній нормі відсутні

умовні конституції (за певних умов / за винятком та ін.), не вказані додаткові обставини, за яких не своєчасність подання заяви не викликала би відмови в направленні на альтернативну службу (наприклад, іншою підставою є неявка за викликом для розгляду заяви без поважних причин). Тож логічно припустити, що така підстава для відмови в направленні, як несвоечасність подання заяви – безумовна. Проте цей же Закон містить посилання на Положення про порядок проходження альтернативної служби, в п. 5 якого зазначено, що в разі порушення громадянином встановленого строку подання заяви, у ній мають бути зазначені причини несвоечасного подання, що свідчить про те, що пропуск строку не тягне за собою автоматично відмову в направленні на альтернативну службу.

По-друге, у ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» вказано, що альтернативною є служба, яка запроваджується замість строкової військової служби. У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», проте, вже не вживається поняття «строкової військової служби» (було замінене на «базову військову службу») [8]. По-третє, у нормативно-правових актах фігурує таке поняття, як «підтвердження істинності релігійних переконань», без жодних уточнень стосовно того, які переконання слід вважати істинними.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, задля заповнення прогалин у нормативно-правовому регулюванні альтернативної служби, на мою думку, необхідно застосувати наступні кроки: а) привести положення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у відповідність до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» шляхом внесення змін до першого (заміна поняття «строкової військової служби» на «базову військову службу»); б) уточнення щодо можливості пропуску строку подання заяви про направлення на альтернативну службу з поважних причин; в) конкретизація, тлумачення змісту поняття «істинності релігійних переконань». Вочевидь існує чимало практичних складнощів, пов'язаних із доведенням правдивості релігійних переконань особи, адже неможливо надати об'єктивну оцінку суб'єктивним переконанням людини. Тому вбачається доцільним перевести відповідні законодавчі положення із суб'єктивної у більш об'єктивну площину, наприклад, шляхом: заміни умови щодо підтвердження істинності переконань на умову підтвердження активної участі у діяльності певної релігійної громади (це дозволить оцінити не суб'єктивне ставлення особи до певних релігійних поглядів, а її фактичну залученість у «релігійне життя») / встановлення конкретних критеріїв, які будуть враховуватись уповноваженими суб'єктами при оцінці правдивості релігійних переконань особи (наприклад, достатність наданих особою доказів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.07.2024).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
3. Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р., № 2066. *Офіційний вісник України*. 1999. № 45. Ст. 48.
4. Постанова Миколаївського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 р., судова справа № 814/1767/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69167701> (дата звернення: 09.07.2024).
5. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р., № 1975-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р., № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р., № 3477-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
8. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р., № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 09.07.2024).

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р., № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 09.07.2024).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_254#Text (дата звернення: 09.07.2024).
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Kosteski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia» від 05 квітня 2005 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-68829> (дата звернення: 09.07.2024).
12. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 14 червня 2024 р., судова справа № 300/1397/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119747241> (дата звернення: 09.07.2024).
13. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 05 квітня 2024 р., судова справа № 759/2991/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118475904> (дата звернення: 09.07.2024).
14. Рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 26 грудня 2017 р., судова справа № 661/3562/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71313377> (дата звернення: 09.07.2024).
15. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 03 червня 2024 р., судова справа № 580/2375/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119462969> (дата звернення: 09.07.2024).